
INDUSTRIA MATERIILOR DURE ANIMALE ÎN CADRUL CULTURII STARČEVO-CRIȘ PE TERITORIUL ROMÂNIEI. AȘEZAREA DE LA GRUMĂZEȘTI, JUDEȚUL NEAMȚ

de Silvia Marinescu-Bâlcu
și Corneliu Beldiman

1. CONTEXTUL

Descoperită cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate în 1966, așezarea neolitică timpurie aparținând culturii Starčevo-Criș se situează în hotarul estic al comunei Grumăzești, județul Neamț, ocupând o porțiune de teren în pantă lină, numită "Deleni", aflată pe malul stâng al pârâului Netedu.

Prin cercetările sistematice desfășurate în cinci campanii (1968, 1971, 1972, 1977-1978) s-a constatat că situl are un singur nivel de locuire neolitică, gros în medie de 0,50-0,80 m, plasat la adâncimi variabile după sectorul explorat (între 0,30/0,55 și 1,40 m). Au fost descoperite resturile a două locuințe de suprafață de mici dimensiuni, cu pereți subțiri din nuiiele lipite cu lut. Din S.II și S.IV provin resturi scheletice umane din două morminte de înhumatie, fără inventar. În S.VIII s-a cercetat o groapă ovală, sesizată la adâncimea de 1m, având gura largă de 3 m, iar fundul la 1,75 m adâncime. Din cuprinsul ei s-au recoltat: o mare cantitate de fragmente ceramice aparținând culturii Starčevo-Criș de influență vinčiană, oase de animale și un femur uman întreg, chirpici, cenușă, cărbune, o spatulă din os, unelte de piatră cioplită (silex, obsidian) și șlefuită (topoare întregi și fragmentare).

Pe baza analizei bogatului material arheologic descoperit în complexele decapate și în stratul de cultură (ceramică, utilaj litic), așezarea de la Grumăzești a fost atribuită fazei finale (IV) a culturii Starčevo-Criș. Ea ilustrează una din manifestările cele mai târzii ale acestei culturi pe teritoriul României. Alături de categoriile și formele ceramice specifice culturii amintite, sunt evidente influențele liniar-ceramice (ex. categoria ceramicii arse la cenușiu; unele motive decorative; prezența topoarelor-calapod și a formelor geometrice de silex în utilajul litic). Notabile sunt, de asemenea, elementele Vinča A: categorii și forme ceramice, precum și tehnici decorative¹.

(1) S. Marinescu-Bâlcu, SCIV, 26, 1975, 4, p. 500-501; idem, Pontica, 14, 1981, p. 39 și

2. CONSIDERAȚII METODOLOGICE GENERALE

Diversele categorii de obiecte aparținând industriei osului (respectiv, industriei materiilor dure animale) au ocupat un loc central în activitățile de subzistență curente ale diverselor populații preistorice. Studiul lor poate furniza informații foarte valoroase – încă insuficient exploatate – legate de aspectele paleoeconomice specifice fiecărei culturi și epoci, reflex al adaptării optime într-un cadru ecologic dat.

Sporirea preocupărilor pentru elaborarea unei metodologii unitare și pentru studii sistematic exhaustiv ale industriei materiilor dure animale în țările vest-europene (îndeosebi Franța) a determinat în ultimele două decenii înregistrarea unor progrese majore ale domeniului; acestea s-au materializat prin: înființarea în cadrul U.I.S.P.P. a Comisiei de nomenclatură a industriei preistorice a osului (1974), condusă până în prezent de prof. dr. Henriette Camps-Fabrer, Université de Provence, Aix-en-Provence, Franța; organizarea a zece Grupuri de lucru pe probleme specifice sau pe epoci ale preistoriei; organizarea și desfășurarea *Colocviilor internaționale de profil* (1974 și 1976 la Abbaye de Sénanque, Vaucluse, Franța; 1993 la Treignes-Viroinval, Belgia); publicarea *Actelor* primelor două colocvii, ca și cele ale reuniunilor Grupurilor de lucru au fost benefice pentru orientarea metodologică, impulsionând interesul pentru cercetarea artefactelor din os, corn, dentiție, cochilii etc.; în aceeași perioadă s-a inițiat elaborarea seriei de Fișe tipologice ale industriei preistorice a osului, proiectată în 16 volume/caiete, la care participă colective extinse de specialiști, sub coordonarea prof. dr. H. Camps-Fabrer; până în prezent s-au publicat șapte volume (1988-1996)².

urm.; idem, Suceava, 8, 1981, p. 163 și urm.; idem, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 116 și urm.; idem, Dacia, N.S., 35, 1991, p. 5-12; idem, în J.K. Kozłowski (sub red.), *Atlas du Néolithique européen I, L'Europe orientale*, ERAUL 45, Liège, 1993, p. 191-199; idem, ActaMM 15-17, 1996 (sub tipar).

- (2) H. Camps-Fabrer (sub dir.), *Premier Colloque International sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire*, Aix-en-Provence, 1974; idem, *Deuxième Colloque international sur l'industrie de l'os préhistorique. Méthodologie appliquée à l'industrie de l'os préhistorique*, Paris, 1977; H. Camps-Fabrer, Cl. Bellier, P. Cattelain, M. Otte, R. Orban (sub dir.), *Industries sur matières dures animales. Evolution technologique et culturelle durant les temps préhistoriques*, Colloque international (Pré-Actes), Treignes/Oignies-en-Thiérache, 1993; H. Camps-Fabrer (sub dir.), *L'industrie en os et bois de cervidé durant le Néolithique et l'Âge des métaux. Première Réunion du Groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique*, Paris, 1979; *Deuxième Réunion...*, Paris, 1982; *Troisième Réunion...*, Paris, 1985; idem, *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique*, H. Delporte, J. Hahn, L. Mons et alii, *Cahier I. Sagaies*, Aix-en-Provence, 1988; P. Cattelain, *Cahier II. Propulseurs*, Aix-en-Provence, 1988; H. Camps-Fabrer, D. Ramseyer, D. Stordeur et alii, *Cahier III. Poinçons, pointes, poignards, aiguilles*, Aix-en-Provence, 1990; H. Barge-Mahieu, Cl. Bellier, H. Camps-Fabrer et alii, *Cahier IV. Objets de parure*, Aix-en-Provence, 1991; H. Barge-Mahieu, H. Camps-Fabrer, D. Ramseyer, *Cahier V. Bâtons percés, baguettes*, Treignes, 1992; J. Allain, A. Averbouh, H. Barge-Mahieu, C. Beldiman et alii, în

În ultima vreme se constată și în România interesul pentru studiul sistematic al industriei materiilor dure animale (culturile epocilor paleolitică și neo-eneolitică); obiectivele acestor demersuri sunt: valorificarea descoperirilor de la noi conform metodologiei unitare actuale promovate de *Fișele tipologice* și *Comisia de nomenclatură*, în scopul asimilării lor rapide și eficiente în circuitul științific internațional; în același timp, accentul se pune pe relevarea importanței crono-culturale și evolutiv-tehnologice a materialelor din România în context regional și european³.

Strategia cercetării actuale românești a industriei materiilor dure animale trebuie să urmărească realizarea unor studii centrate pe loturi de obiecte bine precizate în stratigrafie verticală și în cadrul complexelor (pe cât posibil, datate absolut); aceste studii își propun epuizarea aspectelor problematice specifice: morfologie-morfometric; studiu tehnic – alegerea materiei prime și criteriile ei; procedee de fabricare și locul lor în cadrul “lanțului operator”; reconstituirea experimentală a procesului de fabricare, potrivit observațiilor făcute pe materialul arheologic; localizarea, definirea și interpretarea fracturilor și a urmelor de utilizare pe suprafețele obiectelor, inclusiv prin utilizarea mijloacelor optice de observare; formularea pe această bază a ipotezelor funcționale; corelarea informațiilor astfel obținute cu datele asocierilor specifice în contextele “in situ” de origine; verificarea ipotezelor funcționalității prin realizarea studiilor experimentale. Pe aceste coordonate studiul general va fi caracterizat de o derulare sincronică etapizată, respectiv pe culturi arheologice. Prima etapă o constituie abordarea exhaustivă a categoriilor tipologice din cadrul unui sit; urmează analiza comparativă a loturilor complete de materiale (= toate categoriile tipologice) din siturile contemporane cultural, cunoscute într-o regiune dată și apoi în zone mai largi.

-
- Camps-Fabrer (sub dir.). *Cahier I/1. Éléments récepteurs*. Treignes. 1993; P. Cattelain, Cl. Bellicier, *Cahier I/1. Éléments barbelés et apparentés*, Treignes. 1995 (1996).
- (3) Al. Bolomcy, S. Marinescu-Bâlcu, *SCIIVA*, 39. 1988. 4. p. 331-353; C. Beldiman, *Studiul industriei preistorice a materiilor dure animale – probleme de metodologie*; idem, *Tipologia industriei materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic și neoliticul timpuriu pe teritoriul României* – comunicări/referate susținute în cadrul secției de preistorie a Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan” din București, decembrie 1992 și februarie 1996; H. Barge-Mahieu, C. Beldiman et alii, în Camps-Fabrer (sub dir.), *Cahier I/1. Fiches typologiques*, p. 23-31; C. Beldiman, H. Camps-Fabrer, J. Nandriș, în Camps-Fabrer, *op. cit.*, p. 83-88; Beldiman, în Camps-Fabrer, Bellicier, Cattelain, Otte, Orban, *op. cit.*, p. 43, 48; idem, *ArchMold* 17. 1994, p. 337-338; M. Otte, V. Chirica, C. Beldiman, *Préhistoire Européenne*, 7. 1995, p. 119-152; M. Otte, C. Beldiman, *MemAntiq*, 20. 1995 (1996), p. 35-70; I. Borzic, C. Beldiman, în M. Cărciumaru, M. Diaconescu (sub red.), *Lucrările Simpozionului de arheologie*, Universitatea “Valahia” (rezumate), Târgoviște. 1995 (1996), p. 52-55; V. Boroneanț, C. Beldiman, *L'utilisation de l'arc dans la zone des Portes de Fer du Danube durant le Mésolithique: le cas du site de Schela Cladovei/Drobeta-Tr. Severin*, comunicare la Simpozionul internațional: “Schela Cladovei – Lepenski Vir: 30 ans de recherches archéologiques”, Drobeta-Tr. Severin, decembrie 1995; E. Popușoi; C. Beldiman, *ActaMM* 15-17. 1996 (sub tipar); C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic și neoliticul timpuriu pe teritoriul României*, teză de doctorat sub conducerea dr. S. Marinescu-Bâlcu (ms.).

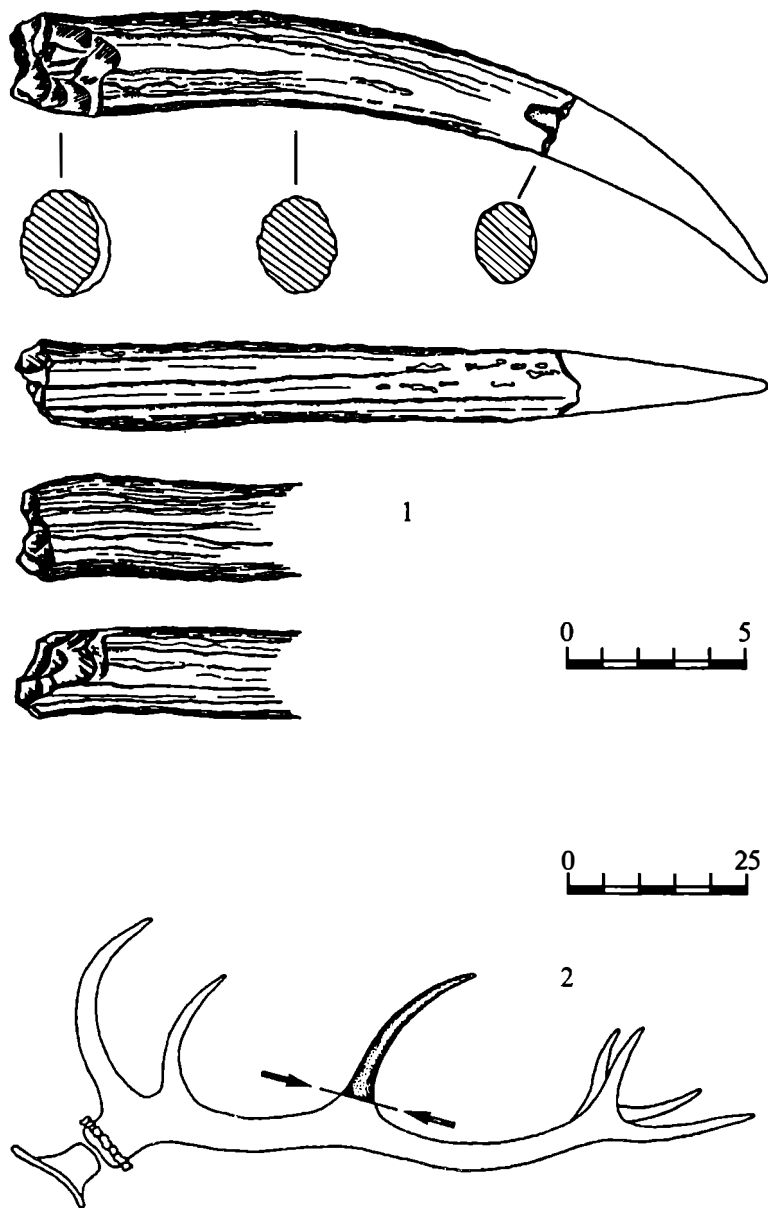

Fig. 1. Grumăzești, jud. Neamț: 1 plantator (scormonitor) pe o rază de corn de cerb; 2 proveniența materiei prime -- localizarea pe axul drept (raza a treia sau centrală).

Astfel se creează premisele studiului comparativ al culturilor unei epoci și al diferitelor epoci preistorice, la scară geografică mai mult sau mai puțin extinsă (= context interregional/continental).

3. PIESELE DIN MATERII DURE ANIMALE

În cele ce urmează, ne propunem prezentarea acestor obiecte descoperite în așezarea neolitică timpurie (Starcevo-Criș) de la Grumăzești, județul Neamț. Ele au rămas până acum inedite și oferă prilejul aplicării metodologiei actuale unitare de studiu pe un mic lot de piese, ilustrând trei categorii tipologice.

3.1. *Unelte cu partea activă ascuțită/punctiformă (vârfuri). N = 1. Fig. 1/1.*

3.1.1. Origine, morfologie.

Această categorie tipologică include o singură piesă, realizată pe raza a treia (centrală) a axului drept de corn de cerb, exemplar matur (fig. 1/2). Ea a fost descoperită în campania anului 1968, în S.I. Casetă, caroul 5, adâncimea de 0,85-1 m.

Partea distală (activă) a fost fracturată din vechime la cca. 50 mm de vârf, foarte probabil în timpul utilizării. Culoarea neagră-brună, cvasi-uniformă, se datorează arderii accidentale, relativ intense, la care a fost supus obiectul. Secțiunile au formă ovală, de origine exclusiv anatomică; perlura și canalele longitudinale sunt reliefate, prezentând o tocire ușoară pe suprafețele proximală și mezimală.

3.1.2. Morfometrie.

Morfometria piesei (în mm) este următoarea: lungime totală actuală: 146; lungime inițială: circa 195; lungime pe coarda exterioară: circa 220; diametrul părții distale (extremitatea actuală): 20/14; al părții meziale: 24/20; al părții proximale: 26/22; al extremității proximale: 25/17; lungimea maximă a porțiunii afectate de cioplire pe partea mediană: 22.

3.1.3. Studiu tehnic.

3.1.3.1. Confectionare.

3.1.3.1.1. Debitaj.

Operațiile de debitaj au avut ca scop prelevarea segmentului de materie primă. Raza a treia (mediană) a fost detașată prin *percuție directă lansată*; loviturile aplicate la baza razei (jonctiunea cu axul), cu un tăiș litic (probabil de topor șlefuit), pe o direcție oblică în raport cu axul longitudinal al piesei, pe partea mediană și alternativ din direcții opuse, au produs cioplirea pe o adâncime de 5 mm și pe jumătate din circumferință; astfel, grosimea razei a fost redusă cu circa un sfert (fig. 2/1). Loviturile oblice succesive au conferit un aspect fațetat extremității proximale pe partea mediană, urmare a înlăturării țesutului compact (*compacta*) și parțial a celui spongios (*spongiosa*).

Pentru detașarea razei s-a procedat apoi la fracturarea prin flexiune bilaterală în sens lateral-median; operația a dus la înlăturarea pe partea laterală a *compactei* pe o porțiune lată de 3-8 mm și a determinat aspectul neregulat al extremității proximale (fig. 2/2-3).

3.1.3.1.2. Fasonare.

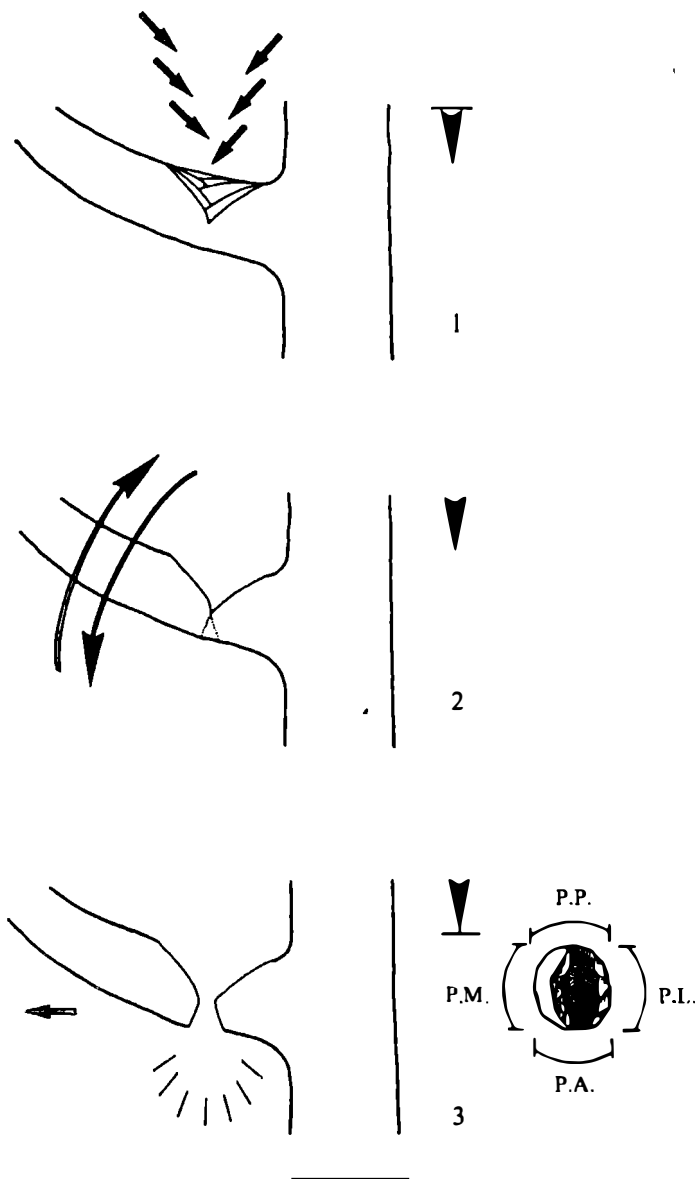

Fig. 2. Grumăzești, jud. Neamț: debitajul razei de corn de cerb -- propunere de reconstituire a etapelor operatorii (schemă tehnică): 1 percucie directă; 2 fracturare prin flexiune bilaterală; 3 detașare. Părțile suprafeței razei -- convenție descriptivă: PP -- partea posterioară; PA -- partea anterioară; PM -- partea mediană; PL -- partea laterală.

În stadiul actual de preservare, piesa nu prezintă urme de fasonare; operația respectivă ar fi putut viza regularizarea extremității proximale, rămasă însă în stadiul brut de debitaj. Pentru partea distală nu se pot face decât presupuneri sub acest aspect, ea nefiind păstrată.

3.1.3.1.3. Utilizare. Analogii.

Morfologia anatomică ascuțită a razei permitea folosirea ei în mod optim, fără amenajarea specială a părții active, așa cum se constată la piesele întregi sau cu partea distală păstrată, descoperite la Cârcea "Viaduct", județul Dolj; Drobeta-Turnu Severin/Schela Cladovei, județul Mehedinți; Liubcova-"Ornița", județul Caraș-Severin; Endröd, Ungaria; Gouvillars, Franche-Comté, Franța⁴.

Din cauze similare (absența părții active) nu putem aborda în detaliu urmele utilizării piesei în discuție. Porțiunea având *compacta* detașată pe o mică suprafață (10 x 6 mm), aflată pe partea mediană a extremității distale actuale, pare a fi foarte probabil rezultatul exfolierii sau despicării superficiale în urma impactului cu un obiect sau o suprafață mai dură; același efect îl poate provoca și aplicarea unei forțe laterale, cu un punct de sprijin în partea laterală a piesei (= efectul de levier), conducând la producerea fracturii.

Lustruirea (tocirea) reliefului anatomic al segmentelor mezial și proximal (perlura) pe părțile laterală și mediană este cu probabilitate rezultatul prizei mâinii în timpul utilizării; aceleași caracteristici s-au constatat în cazul secțiilor realizate pe raze de corn de cerb, provenind de la Cârcea-"Viaduct", județul Dolj⁵.

Rolul funcțional prezumat al piesei în discuție era acela de plantator – scormonitor, unealtă agricolă folosită la amenajarea unor mici gropi în solul arabil pentru introducerea semințelor (de legume, poate și de cereale) sau la extragerea rădăcinilor comestibile. În acest sens pledează parametrii morfologici și morfo-tehnici (debitajul, uzura părții active) ai pieselor anologice, realizate pe o rază de corn de cerb sau pe ax de corn de căprior (întregi, fragmentare, fragmente), cunoscute în aria culturilor neo-eneolitice sau de la începutul epocii bronzului; dintre acestea, pentru cultura Starcevo-Criș menționăm exemplarele de la Balș, județul Iași; Cârcea-"Hanuri" și "Viaduct", județul Dolj; Drobeta-Turnu Severin/Schela Cladovei, județul Mehedinți; Cluj-Napoca/ Gura Baciului, județul Cluj; Liubcova-"Ornița", județul Caraș-Severin; Voetin, județul Vrancea; Secăreuca, Republica Moldova; Endröd, Ungaria⁶. Pentru cultura Vinča,

- (4) Cârcea și Drobeta-Turnu Severin/Schela Cladovei – exemplare inedite, informații oferite de M. Nica și V. Boroneanț; Liubcova – S.A. Luca, G. El Susi, *Apulum*, 25, 1988, p. 51, fig. 2/9; Endröd – J. Makkay, *Communicationes Archaeologicae Hungaricae*, Szeged, 1990, p. 49-50, fig. 19/8; Gouvillars – A. Billamboz, *Gallia Préhistoire* 20, 1977, 1, p. 108, 162, fig. 68/4.
- (5) Beldiman, Camps-Fabrer, Nandriș, *op. cit.*; Nica, Beldiman, *op. cit.*.
- (6) Balș – E. Popușoi, *ArhMold*, 9, 1980, p. 11, fig. 6/4; Cârcea și Drobeta-Turnu Severin/Schela Cladovei – piese inedite, informații oferite de Nica și Boroneanț; Cluj-Napoca/ Gura Baciului – Gh. Lazorovici, Z. Kalmar, *Din istoria Transilvaniei (mileniul I î.Ch.) -- Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995, fig. 26/6-8; Liubcova – Luca, El Susi, *op. cit.*; Voetin – V. Bobi, A. Paragină, *Materiale*, 1/1 (Ploiești), 1992, p. 18, fig. 3/7; Secăreuca – V. Dergachev, A. Sherratt, O. Larina,

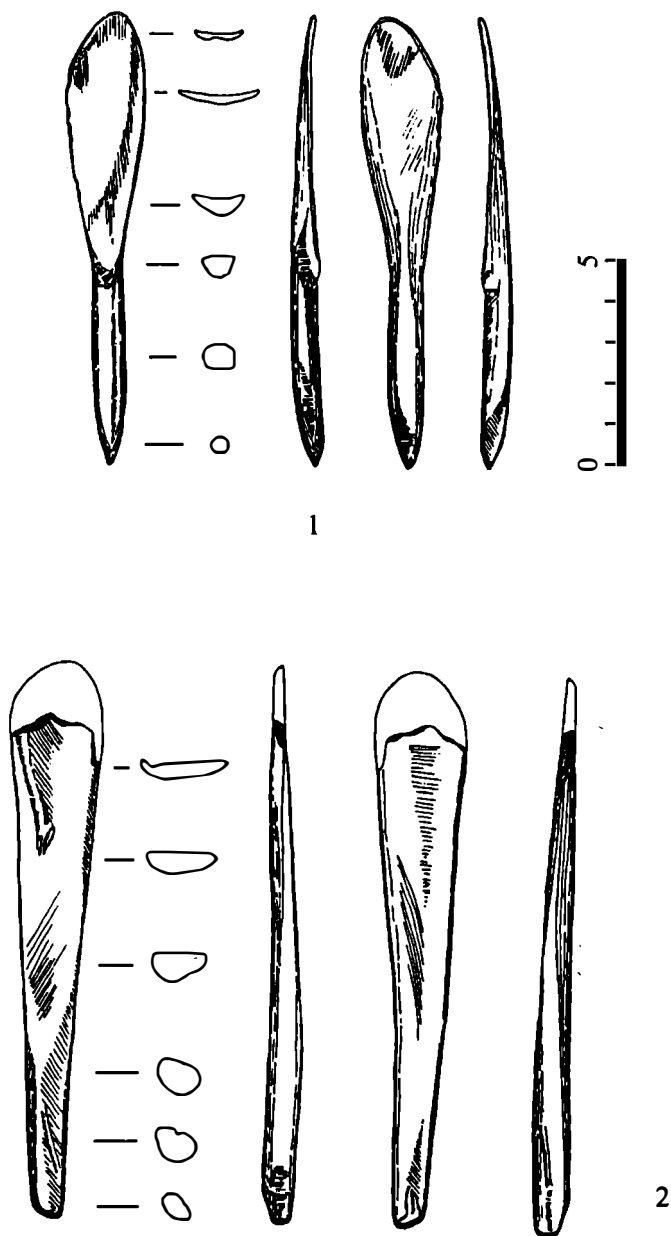

Fig. 3. Grumăzești, jud. Neamț: 1 spatulă de os (subtipul a);
2 spatulă de os

analogiile pe care le-am găsit în literatura consultată provin de la Liubcova-“Ornița”, județul Caraș-Severin și Vinča (Iugoslavia)⁷. Alte piese similare celei de la Grumăzești aparțin neoliticului și bronzului timpuriu din Franche-Comté, Franța, Elveția și Ucraina⁸, dar ele nu lipsesc nici din culturile Gumelnița și Cucuteni.

Urmele de utilizare comune acestor piese cu partea activă păstrată constau în lustruirea (tocirea) fină a extremității distale, urmare a contactului dinamic repetat cu solul de consistență granulară, conducând la accentuarea aspectului rotunjit, preexistent anatomic.

3.2. Unelte cu partea activă liniară (spatule). N = 2. Fig. 3/1-2.

3.2.1. Origine. Metodologie. Terminologie.

Piesa nr. 1 (= subtipul a) a fost descoperită în anul 1978, SVIII, carourile 9/10, adâncimea 1-1,75 m, într-o groapă, iar piesa nr. 2 (= subtipul c) în anul 1968, S.I, caroul 6, adâncimea 0,70 m, în stratul de cultură.

Din considerentele deja expuse (vezi *supra*), studiul spatulelor adoptă în linii generale concepția metodologică utilizată în elaborarea Caietului VI al *Fișelor tipologice ale industriei preistorice a osului*, rezervat “Elementelor receptoare”. Au fost asimilate și indicațiile metodologice foarte detaliate furnizate de fișa privind *netezi-toarele (lissoirs)*, redactată de H. Camps-Fabrer, A. Averbouh și N. Provenzano; menționăm de asemenea că a fost elaborată și fișa spatulelor (N. Provenzano), pe care însă nu am avut-o la dispoziție⁹.

Cu prilejul elaborării unui prim studiu asupra spatulelor din cadrul culturii Starcevo-Criș (lotul descoperit în așezarea de la Trestiana, județul Vaslui)¹⁰ s-au expus motivele adoptării termenului de *spatulă* (și nu acela de *lingură*, așa cum propune *Fișa*

Oxford Journal of Archaeology, 10, 1991, 1, p. 10-11, fig. 5; O. Larina, *Thraco-Dacica*, 15, 1994, p. 48, 60, fig. 3/21; Endröd – Makkay, *op. cit.*

- (7) Liubcova – Luca, El Susi, *op. cit.*, fig. 2/3, 10; Vinča – D. Srejič, B. Jovanović, *Starinar* 9-10, 1958-1959, p. 186, 190, fig. 13/1-3.
- (8) Billamboz, *op. cit.*; idem, în Camps-Fabrer (sub dir.), *L'industrie en os...*, *Première Réunion...*, p. 123-127, fig. 16; A. Billamboz, F. Schifferdecker, în Camps-Fabrer (sub dir.), *L'industrie en os...*, *Deuxième Réunion...*, p. 60-74. R. Feustel, *Technik der Steinzeit. Archäolithikum-Mesolithikum*, Weimar, 1973, p. 144, pl. 57/1-5; S.A. Semenov, *Prehistoric Technology. An Experimental Study of the oldest Tools and Artefacts from traces of Manufacture and Wear*, Totowa-New Jersey, 1985, p. 181, fig. 96.
- (9) J. Nandriș, *BullInstArchLondon* 10, 1972, p. 63-82; H. Camps-Fabrer, *Travaux du Laboratoire d'Anthropologie et de Préhistoire des Pays de la Méditerranée Orientale*, Aix-en-Provence, 1987, p. 11-46; D. Buisson, H. Camps-Fabrer, S.Y. Choi et alii, în *Cahier VI*, p. 133-167; H. Camps-Fabrer, *Compte rendus de la Réunion de la Commission internationale de nomenclature sur l'industrie de l'os préhistorique*, Institut de Paléontologie Humaine, Paris, mai 1995, p. 6; Menționăm că o serie dintre categoriile tipologice avute în vedere se vor prezenta în cuprinsul caietului XII aflat în curs de definitivare vezi H. Camps-Fabrer, A. Averbouh, N. Provenzano, *Fiche Lissoirs – Mode d'emploi* (ms.), 7 p.
- (10) Popușoi, Beldiman, *op. cit.*

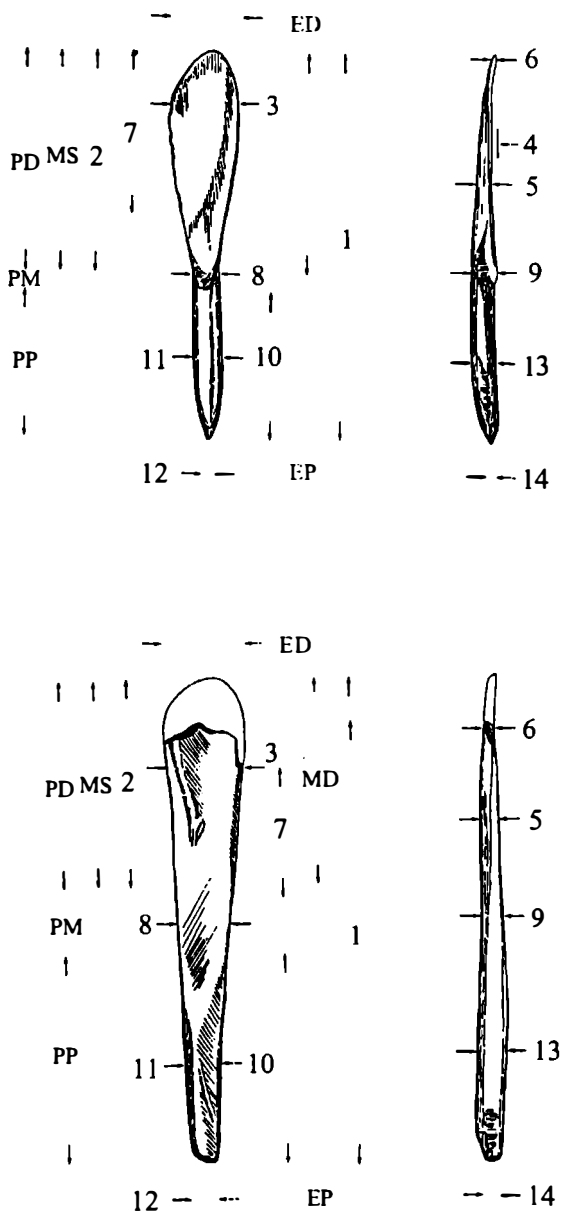

Fig. 4. Parametrii morfologiei descriptive și ai morfometriei spatulelor -- convenții (vezi tabelul din text); 1 subtipul *a*; 2 subtipul *c*). ED -- extremitatea distală; PD -- partea distală; PM -- partea mezială; PP -- partea proximală; EP -- extremitatea proximală; MD -- marginea dreaptă; MS -- marginea stângă.

generală a Caietului VI). Opțiunea respectivă, având caracter generic-convențional, este menținută și în prezentul demers analitic, potrivit tradiției înrădăcinată în cercetarea românească de profil. Accepția curentă a definiției *lingurii* asociază prioritar această ustensilă operațiilor de preparare și/sau îngurgitare a alimentelor. Sub aspect morfologic, notăm necesitatea existenței unui căuș, mai mult sau mai puțin marcat și inadecvarea pentru executarea altor operații (ex. raclaj).

Spatula de os este o ustensilă cu grad înalt de elaborare tehnică, destinată cu precădere prelevării, aplicării amestecului unor substanțe alimentare/nealimentare (în stare plastică sau pulverulentă) sau efectuării unor operații mecanice (ex. finisare-netezire, raclaj, decorare etc). Morfologia ei curentă este aceea a unui obiect alungit, plat sau ușor curbat în plan longitudinal/transversal, cu jumătatea distală evazată trapezoidal sau de formă elipsoidală; morfologia simplă îi conferă polivalență funcțională.

3.2.2. Origine.

Cele două spatule de la Grumăzești au fost realizate din os, respectiv pe semi-metapodii de bovine, materia primă predilectă pentru asemenea piese. Ele sunt în stare bună de conservare, ceea ce permite decelarea și prezentarea integrală a detaliilor morfologice și a modificărilor tehnice ale suprafețelor, datorate aplicării diferitelor procedee de fabricare, ca și utilizării. Pe suprafața lor se observă depozite superficiale discontinue de oxizi de mangan. Nu s-a constatat prezența urmelor de ardere fortuită sau a substanțelor colorante (ocru).

3.2.3. Morfometrie.

Morfometria pieselor (în mm) este rezumată în tabelul de mai jos (vezi și fig. 4):

Nr. crt.	Parametri (fig. 4)	Subtipul a	Subtipul c
1	Lungimea totală (actuală – inițială)	114	129-143
2	Lungimea părții distale	65	60
3	Lățimea maximă	19,5	23
4	Adâncimea / curbura	3	–
5	Grosimea la centru	2,6	4
6	Grosimea minimă (extr. distală)	1	3
7	Lungimea părții active	55	38
8	Lățimea părții meziale	7	16,5
9	Grosimea părții meziale	6,5	6,4
10	Lungimea părții proximale	43	60
11	Lățimea maximă	8	10
12	Lățimea minimă (extr. proximală)	2	7,4
13	Grosimea maximă	6,4	8,5
14	Grosimea minimă (extr. proximală)	2	5

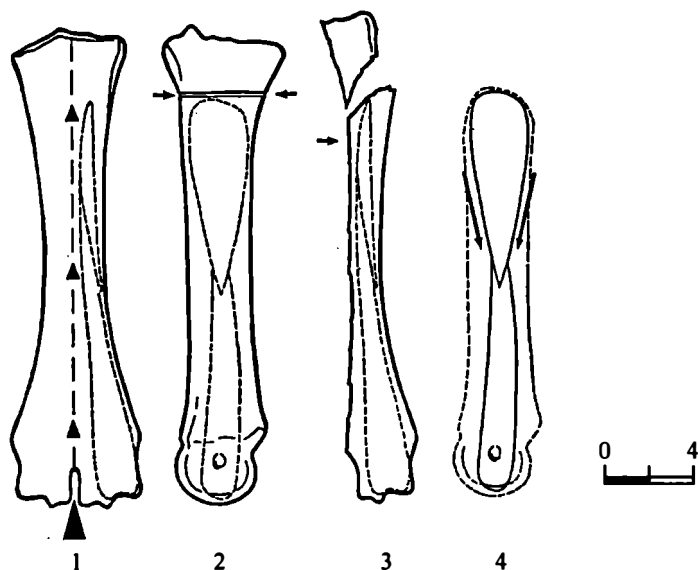

Fig. 5. Principalele etape operatorii ale fabricării spatulelor – subtipul *a* (schemă tehnică): 1-2 debitaj; 3-4 fasonare (după J. Nandriș, *op. cit.*, 1972).

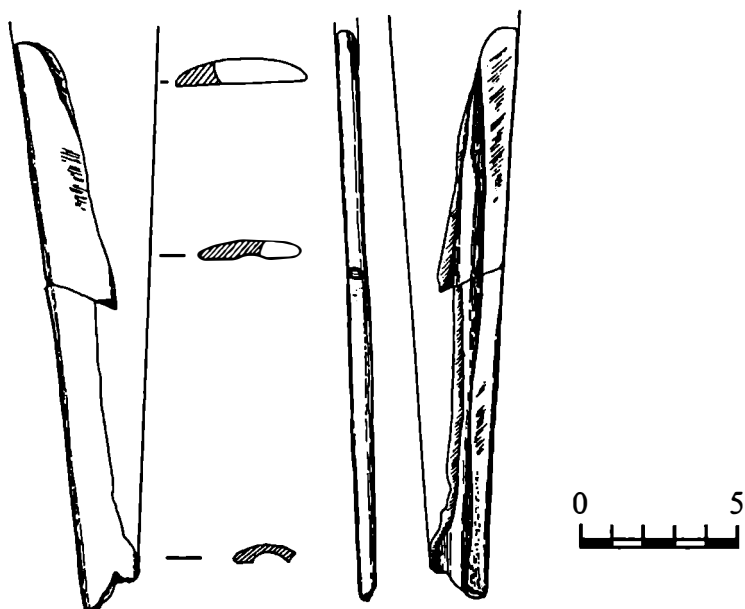

Fig. 6. Balș, jud. Iași: eboșă de spatulă din os – subtipul *c*.

3.2.4. Morfologie.

Convențiile adoptate în cadrul demersului nostru sunt sintetizate în fig. 4/1-2.

Sub raport morfologic, prima piesă aparține subtipului *a*, cu partea distală net delimitată, având baza (partea mezială) profilată pe fața superioară cu un contur în formă de U disimetric și partea proximală (mânerul) de secțiune poligonală neregulată (fig. 3/1). Acest subtip¹¹ este echivalentul celui definit de J. Nandriș, specific culturii Starcevo-Criș și cunoscut în literatura de specialitate drept "lingură cu baza căușului în formă de V"; multe exemplare au însă partea mezială de formă semicirculară în plan sau prezintă un contur difuz¹², motiv pentru care am preferat nuanțarea definiției subtipului respectiv, conform enunțului de mai sus.

Văzut pe fața superioară conturul general al părții distale a subtipului *a* (fig. 3/1) este larg, eliptic, neregulat, cu marginile convexe. Profilul, concav-convex, prezintă o curbă longitudinală a fețelor, având o adâncime de 3 mm. Conturul extremității distale este ogival disimetric în axul principal (*déjeté*) spre dreapta; profilul extremității este teșit simplu datorită utilizării (*en biseau simple*), respectiv pe fața interioară, sub un unghi de cca. 45°. Un mic sector central este triplu fațetat (*en biseau double*) aproximativ sub același unghi 45-55°. Secțiunea aceleiași extremități este biconcavă, iar la nivelul lății maxime concav-convexă, cu marginile subțiate.

Subliniem că morfologia extremității distale a majorității spatulelor în stadiul de abandon (contur ogival sau convex disimetric; muchii teșite oblic; fracturi diverse) reprezintă rezultatul utilizării, de durată variabilă (de regulă lungă). Morfologia inițială (după finisare) a extremității distale în cazul spatulelor aparținând subtipului *a* prezentat aici era semicirculară sau convexă, cum se poate constata, spre exemplu, la piesele provenind de la Trestiana, județul Vaslui și Voetin, județul Vrancea¹³.

Partea mezială, respectiv zona de joncțiune cu mânerul (baza "căușului") se prezintă pe fața superioară cu un contur în formă de U disimetric spre stânga; în profil, același sector este net profilat, având secțiunea poligonală.

Partea proximală (mânerul) are conturul general ușor biconvex, cu secțiuni poligonale pe toată lungimea și extremitatea ascuțită, fasonată integral.

Cea de-a doua piesă corespunde subtipului *c* (fig. 3/2) și prezintă un contur general trapezoidal alungit, cu margini rectilinii divergente. Extremitatea distală, fracturată din vechime, avea foarte probabil formă semicirculară. În plan longitudinal, profilul are fețe cvasi-rectilinii, convergente spre extremitatea distală. Secțiunea acesteia din urmă este concav-convexă, iar a părților mezială și proximală plan-convexă accentuată, respectiv ovală neregulată. Pe fața superioară (partea distală și proximală) se păstrează mici sectoare concave ale morfologiei anatomice a metapodului, neafectate în cursul operației de fasonare.

(11) Tipologia spatulelor neolitice timpurii (culturile Starcevo-Criș și Vinča, faza A), elaborată pe baza materialelor studiate până în 1995, cuprinde subtipurile notate cu litera *a* – *i* (cf. Beldiman, *Tipologia industriei materiilor dure animale...* (cit. n. 3), p. 40-42, fig. 69-78.

(12) Nandriș, *op. cit.*, p. 63-65; Popușoi, Beldiman, *op. cit.*

(13) Popușoi, Beldiman, *op. cit.*, Bobi, Paragintă, *op. cit.*, p. 15, 19, 25, fig. 4/4.

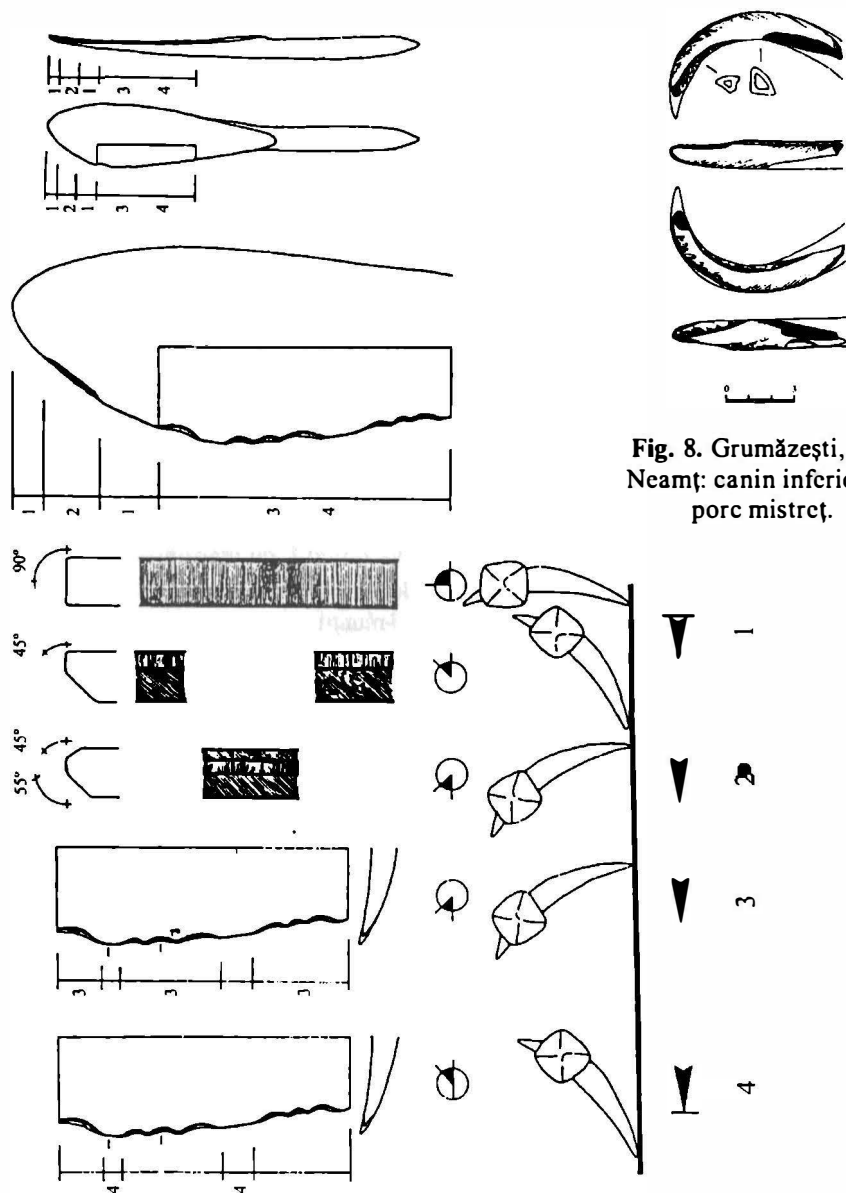

Fig. 7. Grumăzești, jud. Neamț: propunere de reconstituire a etapelor de utilizare a spatulei de subtip *a* și urmele specifice de uzură (schemă tehnică): 1-2 abraziune transversală și oblică; 3 microrețușe de impact (presiune); 4 tocirea (rotunjirea marginii stângi a părții distale).

Fig. 8. Grumăzești, jud. Neamț: canin inferior de porc mistreț.

Extremitatea proximală este fasonată și are formă convexă neregulată (*déjeté*) spre dreapta.

3.2.5. Studiul tehnic.

3.2.5.1. Materie primă.

Materia primă din care se fabricau spatulele aparținând subtipurilor *a* și *c* este constituită preponderent de metapodele (metacarpine, metatarsiene) de bovine adulte (*Bos taurus* – *Bos primigenius*). În acest sens pledează și reprezentarea consistentă a acestor specii în materialul paleofaunistic din așezările aparținând culturii Starcevo-Criș în general¹⁴. Parametrii morfometrici ai pieselor finite (în primul rând lungimea, dar și detaliile anatomice nemodificate tehnic) argumentează aceeași origine. Metapodalele de bovine oferă în mod optim lungimea și grosimea necesare fabricării spatulelor. În cazuri excepționale, s-au descoperit piese tehnice (eboșe) destinate indubitabil obținerii spatulelor. Este vorba de segmente longitudinale (semi-metapodii) în diferite stadii de prelucrare, păstrând încă elementele morfologiei anatomice și permițând astfel identificarea originii lor anatomice și a speciei. În aceeași ordine de idei, reconstituirile experimentale au confirmat integral aceste observații (fig. 5). Între aceste piese – martori tehnici – menționăm pe cele descoperite în mediul Starcevo-Criș la: Balș, județul Iași (remarcăm aici eboșa spatulei de subtip *c*, fig. 6); Cârcea-“Hanuari” și “Viaduct”, județul Dolj; Grădinile-“Islaz”, județul Dolj; Drobeta-Turnu Severin/Schela Cladovei, județul Mehedinți; Lepenski Vir, niv. II, Iugoslavia; Endröd, Ungaria. O piesă similară provine din așezarea Vinča A de la Gornea-“Locurile Lungi”, județul Caraș-Severin¹⁵.

3.2.5.2. Confecționarea.

Etapele “lanțului operator” al confecționării spatulelor au fost stabilite prin: a) definirea și analiza detaliată a urmelor specifice păstrate pe suprafețe, inclusiv prin recurgerea la mijloace optice (microscopie de mică putere, mărituri până la $\times 100$); b) studiul aceluiași tipuri de modificări ale suprafețelor, dar prezente pe piesele tehnice – eboșe; c) reconstituirile experimentale publicate în literatura de specialitate.

Cele două mari etape ale procesului confecționării, debitajul și fasonarea, cuprind la rândul lor mai multe verigi succesive, caracterizate prin aplicarea unui procedeu tehnic bine definit și specific¹⁶.

3.2.5.2.1. Debitaj.

Debitajul cuprinde următoarele operații (fig. 5/1-2):

1. desplicarea metapodalelor de-a lungul șanțului de coalescență prin mai multe procedee (opțional): percuție directă lansată, cu o unealtă ascuțită dură (ex. topor de

(14) O. Necrasov, M. Știrbu, ActaMM,2, 1980, p. 19-34; S. Haimovici, Carpica,23, 1992, p. 259-268.

(15) Balș – Popușoi, *op. cit.*, p. 11, fig. 6/3; Cârcea, Grădinile, Drobeta-Tr. Severin/Schela Cladovei – piese inedite, informații oferite de Nica și Boroneanț; Lepenski Vir – D. Srejić, *Lepenski vir*, Londra, 1972, fig. 39; Endröd – Makkay, *op. cit.*, p. 29, fig. 5/3, 6-9; Gornea – Bolomey, Marinescu-Bâlcu, *op. cit.*, p. 335, nota 13.

(16) Bolomey, Marinescu-Bâlcu, *op. cit.*, p. 333-335; Popușoi, Beldiman, *op. cit.*

piatră); percuție indirectă, prin folosirea unei dălțițe de os; șanțuire (debitaj prin uzură), obținută prin burinaj¹⁷.

2. înlăturarea prin percuție directă – fracturare transversală a semiepifizelor proximală și distală ale segmentului metapodal obținut.

3.2.5.2.2. Fasonare.

Fasonarea (fig. 5/3-4) presupune operațiile:

1. obținerea unui segment de semi-metapod cu lățime uniformă prin reducerea lățimii condilului epifizar în plan antero-posterior și lateral; operațiile decelabile sunt: cioplirea longitudinală, probabil cu un topor de piatră, urmată de abraziunea pe substrat dur rugos fix (ex. gresie cu suprafața plană); regularizarea marginilor prin retușare continuă inversă;

2. raclajul longitudinal cu un tăiș litic regulat – silex (nu neapărat unealtă finită), pentru obținerea formei părții distale și proximale, cu secțiunile și profilele specifice (vezi *supra*, morfologia pieselor);

3. abraziunea pe substrat rugos dur fix sau mobil, pentru regularizarea muchiilor rezultate prin operația de debitaj (= despicare); fasonarea părților distală, proximală și a marginilor. În urma reconstituirilor experimentale s-a constatat că fasonarea feței superioare (concave) a părții distale prin raclaj cu o piesă de silex, urmat de abraziunea pe substrat dur mobil, respectiv un mic galet de gresie, oferă un randament înalt și precizie în execuție. În toate cazurile de recurgere la abraziune, folosirea apei și a nisipului s-a dovedit indispensabilă¹⁸.

4. lustrul artificial uniform (pe partea distală și mezială mai ales) pe care îl prezintă majoritatea pieselor se datorează finisării prin polizare pe substrat flexibil mobil (piele sau material textil); această operație a estompat sau eliminat striurile de fasonare specifice aplicării operațiilor de raclaj și abraziune. Cu acest prilej precizăm că, în cazul industriei materiilor dure animale, s-a propus ca termenul tehnic *polizare* să se încadreze în “lanțul operator” al fasonării, iar *lustruirea* în sfera utilizării, fiind o consecință directă a modificării aspectului suprafețelor prin folosire¹⁹.

Fasonarea spatulelor este integrală în cele mai multe cazuri (excepție: extremitatea distală a unui număr mic de piese); ea prezintă un grad avansat de elaborare, respectiv de dificultate tehnică în execuție. Ansamblul operațiilor standardizate de obținere experimentală a unei piese comparabile subtipului *a* de la Grumăzești a necesitat circa 18 ore de lucru continuu²⁰.

3.2.5.2.3. Utilizare. Complexe închise. Analogii.

Categoria tipologică a uneltelor cu partea activă liniară, confecționate preponderent din os, dar și din alte materii dure animale (corn de cervide, fildeș de mamut, scoici) era cunoscută încă din culturile paleoliticului superior vest și central-european. Astfel de unelte au devenit obiect de uz curent odată cu primele culturi neolitice și s-au folosit pe întreg parcursul epocii respective în Orientul Apropiat și Europa.

(17) Popușoi, Beldiman, *op. cit.*, Nandriș, *op. cit.*

(18) Nandriș, *op. cit.*, p. 80-81; Camps-Fabrer, Choi, în *Cahier VI*, p. 150-152.

(19) Camps-Fabrer, Averbough, Provenzano, *op. cit.*, p. 4, nota 3.

(20) Camps-Fabrer, Choi, *op. cit.*

Această categorie include mai multe subtipuri, izolate pe criterii morfologice²¹; în literatura de specialitate se detașează două opțiuni terminologico-funcționale.

Prima se cantonează în sfera consumului alimentar și este promovată de cercetători precum H. Camps-Fabrer, J. Nandriș, J. Makkay și alții. Aceștia desemnează obiectele în discuție cu termenul generic de linguri, destinate preparării și îndeosebi îngurgitării alimentelor (ex. fierturi de cereale). Este cazul pieselor atribuite culturii natufiene (Mallaha, Israel; Jarmo, Irak); culturile neoliticului timpuriu din Orientul Apropiat (Tell Ramad, Siria), Anatolia (Haçilar), aria balcano-carpato-dunăreană (situri din Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Republica Moldova, România)²². Această prezumție, susținută indirect și de existența exemplarelor de linguri propriu-zise din lemn și ceramică, dar și prin numărul mare al pieselor de os cunoscute, rămâne cea mai probabilă, în primul rând pentru subtipurile având căușul suficient de adânc și larg, de formă circulară sau ovală. În același timp, ipoteza de mai sus nu se poate respinge *a priori* în cazul restului subtipurilor, dar nici susține totdeauna de o manieră irefutabilă, din lipsă de indicii clare. La menținerea ambiguităților contribuie unii parametri morfometrici (ex. lățimea mică a căușului, aparent improprie pentru o lingură de uz cotidian pentru un adult). S-a afirmat că gradul înalt de elaboare tehnică al acestor obiecte (cum este cazul subtipurilor *a* și *c*, ilustrate la Grumăzești) nu ar justifica utilizarea în alte scopuri decât cel enunțat, în contextul larg al noilor achiziții culturale specifice epocii neolitice: fabricarea ceramicii, alimentația incluzând cereale cultivate etc.²³.

O altă ipoteză legată de alimentație se referă la extragerea și consumarea măduvei și a creierului animal; ea a fost formulată încă de la descoperirea primelor exemplare aparținând paleoliticului superior din Franța și, în plan teoretic, nu se poate respinge în cazul subtipurilor având căușul de formă eliptică, așa cum este și subtipul *a* de la Grumăzești²⁴.

A doua opțiune terminologico-funcțională, vehiculată de specialiștii în arheologia Orientului Apropiat și a Europei de sud-est (J. Mellaart, G.I. Georgiev, specialiștii români) aduce în discuție rolul de spatule (vezi și *supra*), folosite în:

a) fasonarea și decorarea ceramicii – ipoteza nu beneficiază de o argumentație corespunzătoare; s-a obiectat deja, în mod justificat, că gradul lor înalt de elaborare contravine logic acestei funcționalități prozaice, care putea fi acoperită de simple ustensile din lemn;

b) prepararea și/sau aplicarea coloranților (ex. cazul exemplarului paleolitic superior din grota La Vache, Dordogne, Franța) – ipoteza este plauzibilă, în acord cu funcția generică a spatulelor definite ca atare, dar insuficient susținută de baza documentară actuală;

(21) Vezi *supra*, nota 11.

(22) Vezi *supra* nota 9; Makkay, *op. cit.*; pentru bibliografia românească privind spatulele neolitice timpurii cf. Popușoi, Beldiman, *op. cit.*; Beldiman, *op. cit.*

(23) Beldiman, *op. cit.* (cu bibliografia).

(24) Buisson, Camps-Fabrer, Choi et alii, *op. cit.*, p. 141-144.

c) colectarea prin răzuire a făinii de cereale de pe suprafața râșnițelor plate; în așezarea de la Asmaska, Bulgaria, au fost descoperite câteva spatule aparținând subtipului *a* în cuprinsul unei locuințe, lângă râșnițe – această ipoteză este de luat în considerare ca probabilă, multe din exemplarele de diverse subtipuri având frecvent extremitatea distală fracturată, reamenajată și reutilizată (uneori până la bază) prin abraziune sau raclaj pe o suprafață rugoasă dură, printr-o mișcare oblică – laterală sau în sens axial²⁵.

Din cele sintetizate mai sus constatăm interesul major manifestat pentru documentarea, definirea și elucidarea problematicii legate de lingurile/spatule preistorice din materii dure animale. Multe din aspectele abordate – de la terminologie la funcționalitate – rămân încă ambigui prin insuficiența datelor folosite și prin caracterul incomplet sau inconsistent al argumentației. În ciuda eforturilor evidente (vezi *Fișele tipologice...*, Caietul VI)²⁶, carențele sunt sesizabile și la nivel metodologic, unde se operează cu definiții incomplete tocmai prin faptul că urmăresc exhaustivismul pentru realități arheologice complexe. Spre exemplu, tendința de a introduce în categoria tipologică largă a lingurilor sau “spatulelor” obiecte cu variabilitate morfologică notabilă; de aici decurge dificultatea punerii în acord a *categoriei tipologice* sau tipului ca atare, izolat(ă) pe criterii morfologice și funcționale prezumate și *funcționalitatea* probabilă, sugerată în primul rând de indiciile traseologice și de relevanța contextelor specifice *in situ*. La menținerea acestor neclarități și probleme contribuie în măsură importantă absența studiilor de referință ale unor loturi consistente de piese, bine reperate în stratigrafie verticală și orizontală (complexe).

În perspectiva celor arătate, ni se pare clar că piesele din os și alte materii dure animale, denumite linguri sau spatule aveau, ca și alte unelte preistorice, o funcționalitate polivalentă; în acest sens remarcăm cu interes opiniile cercetătoarei Danielle Stordeur, care optează pentru termenul compozit de linguri-spatule în cazul celor două exemplare de la Mallaha, Israel²⁷.

În ceea ce ne privește, am menținut în cadrul prezentului demers termenul tradițional generic în literatura noastră, acela de spatule, așa cum s-a motivat (vezi *supra*); am avut însă permanent în vedere accepțiunea sa convențională, explicitarea acestei opțiuni terminologice și probabila funcționalitate multiplă a obiectelor respective.

Am menționa în treacăt prezența în inventarul culturilor eneolitice (mai ales) atât a “spatulelor”, cât și a lingurilor cu căușul bine individualizat, lucrate din materii dure animale.

Diversi autori au subliniat faptul că lingurile-spatule aparținând diferitelor subtipuri prezintă foarte frecvent un grad avansat de uzură, localizată la extremitatea distală (cinematică funcțională axială) sau pe marginile părții distale (cinematică funcțională laterală); tocirea sau fracturarea părții active (urmată de reutilizare) au dus la modifi-

(25) *Ibidem*, p. 143-160 (cu bibliografia); Nandriș, *op. cit.*, p. 64, 69; Popușoi, Beldiman, *op. cit.*

(26) Buisson, Camps-Fabrer, Choi et alii, *op. cit.*, p. 133-167.

(27) D. Stordeur, *Outils et armes en os du gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israel*, Paris, 1988, p. 49-50, 52, 92, 100, fig. 19.

carea morfologiei inițiale a părții distale, evoluând uneori până la reducerea drastică a lungimii acesteia (la 10-20 mm) -- putem cita în acest sens numeroase exemple din aria culturii Starcevo-Criș (subtipurile *a* și *b*): Cluj-Napoca/Gura Baciului, județul Cluj; Trestiana, județul Vaslui; Crnokalacka Bara și Starcevo, Iugoslavia; Enröd și Szarvas, Ungaria²⁸.

Prima piesă de la Grumăzești (subtipul *a*) prezintă următoarele urme de uzură funcțională:

a) *serii de striuri de abraziune*, scurte, dese, uniforme, unidirecționale, plasate la extremitatea distală, pe marginea stângă, acoperind pe o lungime de 25 mm. Prin abraziune, aspectul acestui sector este dublu fațetat pe porțiunile terminale, lungi de 5 și 10 mm și triplu fațetat pe porțiunea centrală, lungă de 10 mm (fig. 7/1-2). Fațetele, late de 0,3-0,5 mm, au înclinare de circa 45° spre cele două fețe principale ale piesei.

Striurile sunt orientate transversal și oblic la circa 45° față de axul longitudinal. Ele traduc poziția perpendiculară și oblică a unelei în contact cu o suprafață dură rugoasă și executarea unei mișcări (curse active) unidirecționale. Aplicarea unei presiuni suficient de mari în timpul utilizării este probată de caracterul net al striurilor. Localizarea sectorului uzat al părții distale pe marginea stângă permite reconstituirea cinematicii funcționale a exemplarului în discuție; astfel uzura marginii stângi semnifică folosirea spatulei cu priza în mâna dreaptă, printr-o mișcare de la dreapta spre stânga;

b) *subțierea și rotunjirea marginii stângi a părții distale*; prezența *micro-retușelor de uzură* pe același sector, acoperind zona fațetată într-o mică porțiune. Conturul convex continuu al părții distale, obținut prin fasonare (abraziune) a fost afectat, într-o etapă succesivă fațetării, datorită impactului sau presiunii, prin apariția unor micro-retușe inverse și alterne de uzură discontinui, afectând un sector lung de 30 mm (fig. 7/3); după producerea lor, utilizarea a continuat în același condiții, ceea ce a determinat subțierea și rotunjirea marginii respective și atenuarea micro-reliefului (fig. 7/4).

Caracterul și suprapunerea urmelor de uzură, sesizabile prin observare optică sistematică (măririi până la $\times 100$), permit definirea ipotetică a etapelor funcționale în succesiunea lor. Fațetarea dublă a marginii stângi a părții distale (sectoarele laterale) marchează o primă etapă, în care spatula a fost folosită prin poziționarea perpendiculară și oblică la circa 45° pe suportul respectiv, cu fața superioară în sus (fig. 7/1). În a doua etapă (care a urmat probabil imediat după prima, în timpul aceleiași operații), spatula a fost înclinată în sens opus la circa 45°-55°, având fața superioară în jos; drept urmare, un mic sector (central) al marginii stângi a dobândit aspectul triplu fațetat (fig. 7/2).

(28) Nandriș, *op. cit.*, p. 63-65, 69-74; Camps-Fabrer, *Travaux du Laboratoire d'Anthropologie et de Préhistoire des Pays de la Méditerranée Occidentale*, Aix-en-Provence, 1990, p. 11-46; Cluj-Napoca/Gura Baciului -- Lazarovici, Kalmar, *op. cit.*, fig. 25/19 ("spatulă în formă de idol"); Crnokalacka Bara, Starcevo -- Nandriș, *op. cit.*, p. 73-74, fig. 2/3-4 și fig. 3/9; Enröd și Szarvas -- Makkay, *op. cit.*, p. 24, fig. 1/3 și p. 26, fig. 3/10.

Etaplele de mai sus pot corespunde operației de răzuire/colectare – prelevare de pe o suprafață rugoasă a unor materii în stare pulverulentă sau păstoasă.

Etapla a treia este ilustrată de apariția micro-retușelor de contact cu o suprafață dură, iar cea de-a patra prin tocirea marginii stângi a căușului, exclusiv ca urmare a contactului repetat (probabil în mediu umed) cu o materie în stare păstoasă (fig. 7/3-4).

Morfologia pronunțat convexă (ascuțită) a extremității proximale a spatulei aparținând subtipului *a* nu avea rol funcțional și nu implica fixarea într-un suport (mâner prelungitor) de lemn, cum ne-ar îndemna să presupunem lungimea sa mai redusă. Pe suprafața ei nu se observă nici un fel de urmă de uzură. Este de notat faptul că piesa era încă perfect utilizabilă în momentul abandonului.

În privința contextului de proveniență al primei spatule de la Grumăzești, relevăm din nou prezența ei în inventarul unei gropi, adânci de circa 0,75 m. Din acest complex provin: o mare cantitate de cenușă, chirpici, numeroase fragmente de vase aparținând mai multor tipuri (unele de influență vințiană): resturi osteologice de animale domestice (oaie, porc, bovine – epifize de metapodii, tibia, humerus, scapula; așchii diafizare de oase lungi; dentiție; fragmente de mandibule). Fragmentarea accentuată sugerează intervenția umană (decarnare, extragerea măduvei) și a animalelor carnivore domestice; în acest sens notăm existența în inventarul gropii a unei coprolite de câine, înglobând un condil epifizar metacarpal nesudat de oaie (exemplar tânăr). Alături de materialul osteologic animal s-a găsit și un femur uman stâng întreg, aparținând unui individ adult.

Pe baza acestor date am putea presupune caracterul ritual al complexului în discuție (groapă cu depunere de ofrandă umană). Ca elemente de asociere cu spatula reținem: 1) vasele; 2) fragmentul scheletic uman. Legătura funcțională directă poate fi făcută doar între spatulă și vase, oferind un *argument pertinent pentru uzul ca lingură* al ustensilei din os.

Pe aceeași linie se plasează și alte descoperiri de spatule în contexte speciale (funerare sau rituale), în care vasele sunt o prezență constantă:

✧ Çatal Hüyük, Turcia – în nivelul VIII, datat la începutul mileniului al VI-lea a.Chr. s-a descoperit un mormânt (femeie și copil), din inventarul căruia făcea parte și o spatulă²⁹;

✧ Muzlja, Serbia – în cuprinsul unei gropi se afla o spatulă aparținând subtipului *a* și un numeros material ceramic pictat policrom de tip Starcevo clasic;

✧ Bubanj Hum, Serbia – groapă pe fundul căreia fuseseră depuse o spatulă (subtip *a*) și o statueta antropomorfă de lut, acoperite de fragmente de vase, oase de animale și urme de arsură – cenușă³⁰;

✧ Cârcea-“Viaduct”, județul Dolj – în cadrul campaniei 1995, în SLXXVI s-a descoperit o groapă ovală (Gr. 3) cu diametrele de 3,75/2,75 m, adâncime de 0,50-0,75 m, atribuită fazei Cârcea IIIc. Pe fund erau depuse la distanțe cvasi-egale, în axul lung al gropii (pe direcția N-S), cu fața spre E și NE, trei craniile umane feminine; în jurul lor erau, de asemenea, depuse: resturi osteologice animale (bovine, suine domestice);

(29) J. Mellaart, *AnatSt*, 14, 1964, p. 101, fig. 43/13.

(30) Nandriș, *op. cit.*, p. 64, 71-72.

numeroase fragmente de vase reprezentând toate categoriile ceramice: formele specifice fazei respective (în special pictate policrom), fragmente de altărașe de cult, vase miniaturale, figurine antropomorfe, o spatulă de os aparținând subtipului *b*³¹.

Astfel, valențele funcționale ale lingurilor-spatule, respectiv consumul alimentelor, se evidențiază atât în mediul domestic cotidian, cât și în cel special, de caracter ritual, uneori cu ofrande umane.

Între numeroasele analogii pentru subtipul *a* de la Grumăzești menționăm piesele descoperite la: Cârcea-“Hanuri” și “Viaduct”, Grădinile, județul Dolj; Drobeta-Turnu-Severin/Schela Cladovei, județul Mehedinți; Dudeștii Vechi, județul Timiș; Leț, județul Covasna; Lunca, județul Neamț; Munteni, jud. Galați; Trestiana, județul Vaslui; Valea Lupului, județul Iași; Voetin, județul Vrancea³²; Cluj-Napoca/Gura Baciului, județul Cluj³³; Secăreuca, Republica Moldova³⁴; Endröd, Ungaria³⁵; Amzabegovo, Crnokalacka Bara, Grabovac, Starčevo, Vrsnik, Obre, Iugoslavia; Delcevo, Golemata Pestera, Karanovo, Malkata Pestera, Cavdar, Bulgaria³⁶.

Spatula a doua de la Grumăzești (subtipul *c*) (fig. 3/2) are extremitatea distală fracturată din vechime, acesta constituind singurul indiciu păstrat al uzurii. Fractura prezintă trei planuri succesive, reprezentând cel puțin două momente cinematice; ea se datorează presiunii aplicate în timpul folosirii, prin contactul cu o suprafață dură. Se observă faptul că muchiile porțiunilor fracturate nu sunt afectate de uzură (tocire, rotunjire specifică), aceasta indicând abandonul piesei imediat după producerea fracturilor.

Ca analogii cităm piesele din Cârcea-“Hanuri” și “Viaduct”, județul Dolj; Trestiana, județul Vaslui³⁷.

(31) M. Nica, *Materiale*, Brăila, 1996, p. 29-30, 153.

(32) Cârcea, Grădinile-Nica, Materiale (Tulcea), 1980, p. 33, fig. 4/2-3; Idem, AO 1, 1981, p. 37-38, fig. 6/9; Drobeta-T. Severin/Schela Cladovei – piese inedite, informații oferite de Boronean; Dudeștii Vechi – Gh. Lazarovici, ActaMN 6, 1969, p. 8, fig. 3/1-14; Idem, *Neoliticul Banatului*, I-II, Cluj-Napoca, 1979, p. 31, pl. E/28-35; Leț – E. Zaharia, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 11, 16-18, fig. 4/20; Lunca – Gh. Dumitroaia, MemAntiq 19, 1994, p. 15, 49-50, fig. 39/4-5; Munteni – piesă inedită, informații oferite de M. Nicu; vezi și C.M. Mantu et alii, ActaMM 15-17, 1996 (sub tipar); Trestiana – Popușoi, Beldiman, *op. cit.*; Valea Lupului – E. Comșa, ArhMold, 14, 1991, p. 24, 27, fig. 17/1, 3; Voetin – Bobi, Paragină, *op. cit.*

(33) Lazarovici, Kalmar, *op. cit.*

(34) Dergachev, Sherratt, Larina, *op. cit.*, Larina, *op. cit.*

(35) Makkay, *op. cit.*, p. 24-28, fig. 1-4.

(36) Nandriș, *op. cit.*, p. 69-76, fig. 2-3. D. Arandjelovic – Garasanin, *Starčevacka Kultura*, Ljubljana, 1954.; pl. I/2; M. Garasanin, *Praistorija Srâbije*, Beograd, 1973, pl. 23/I; A. Benac, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch – Herzegowinischen Landesmuseums III*, A, Sarajevo, 1973, pl. XII/1-2; J.H. Gaul, *The neolithic period in Bulgaria*, în American School of Prehistoric Research Bulletin, 16, Cambridge, 1948, fig. 12; G. Georgiev, *Die Neolithische Siedlung bei Cavdar, Bezirk Sofia*, în *Cultures préhistoriques en Bulgarie*, Sofia, 1981, fig. 26/a, b, c, e, f.

(37) Cârcea piese inedite, informații oferite de M. Nica; Trestiana – Popușoi, Beldiman, *op. cit.*

Tocirea preferențială a unei margini a părții/extremității distale a lingurilor-spatule prin contactul dinamic unidirecțional repetat cu un suport dur rugos, sub unghiuri de circa 45° și 90°, probabil în mediu umed, cu aplicarea unei forțe de presiune suficient de mari, sunt elemente care sugerează ca ipoteză de utilizare: prelevarea și îngurgitarea (consumul) alimentelor păstoase sau sub formă de fierturi (cereale). În acest caz, striurile de uzură se datorează contactului cu fundul sau pereții recipientului ceramic în care se aflau alimentele; rotunjirea (tocirea fină) a marginii se produce într-un mediu fluid, așa cum îl oferă aceleași alimente preparate. Ipoteza funcțională de mai sus este susținută, pe lângă urmele uzurii specifice, de contextul *in situ*, respectiv asocierea constantă cu vesela ceramică. Subliniem încă o dată caracterul polifuncțional al acestor ustensile, folosibile, în raport de necesități, ca lingură sau ca spatulă. Gradul lor înalt de elaborare tehnică poate sugera și uzul special în cadrul unor ritualuri, implicând consumul de alimente sau depunerea ofrandelor alimentare.

3.3. Canin inferior de mistreț. N = 1. Fig. 8.

3.3.1. Origine. Morfologic. Morfometrie.

Piesa a fost descoperită în 1978, făcând parte din inventarul locuinței nr. 2. Este vorba de o defensă inferioară dreaptă aparținând unui exemplar de mistreț matur.

Extragerea forțată din mandibulă (folosindu-se, probabil, o piesă litică, printr-o mișcare de levier) a provocat fractura oblică de la nivelul bazei; lipsește și extremitatea ascuțită a coroanei, exfoliată din vechime. Piesa nu prezintă urme de modificare tehnică, în afara fracturii de extragere.

3.3.2. Utilizare. Analogii.

Defensa³⁸ are un aspect general curb, de origine anatomică; suprafața de abraziune rezultată în urma contactului repetat cu coroana defensei superioare este puțin dezvoltată și afectează fața posterioară, pe o lungime de circa 32 mm și o lățime maximă de 6 mm; secțiunile sunt triunghiulare neregulate. Piesa este lungă de 75 mm (100 mm pe coarda exterioară); lățimea este cuprinsă între 8 și 15,5 mm, iar grosimea peretelui între 1,5 și 2 mm.

În cadrul culturii Starčevo-Criș, utilizarea caninilor de mistreț este frecventă³⁹; debitați longitudinal prin percute directă, ei procurau segmente de pereți utilizabile la confecționarea uneltelor tăioase dure, cum sunt racloarele – cuțite pentru curățarea peștelui de solzi și gratoarele scurte; în acest sens menționăm descoperirile de la: Cârcea-“Hanuri” și “Viaduct”, județul Dolj; Trestiana, județul Vaslui. Din același material se executau și obiecte de podoabă – pandantive lungi cu perforație proximală; dintre piesele de tipul menționat amintim pe cele de la: Cârcea-“Hanuri” și “Viaduct”, județul Dolj, Dubova-“Cuina Turcului”, județul Mehedinți, Munteni, județul Galați, Trestiana, județul Vaslui, Valea Lupului, județul Iași, Dudeștii Vechi, județul Timiș⁴⁰.

(38) Pentru anatomia defenselor de mistreț cf. F. Poplin, în H. Camps-Fabrer (sub dir.), *Deuxième Colloque...* (cit. n. 2), p. 89-91.

(39) Cârcea – piese inedite, informații oferite de M. Nica; Trestiana – E. Popușoi, *Materialc*, Brașov, 1983, p. 31, fig. 3/10.

(40) Cârcea – Nica, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 19, fig. 6/19-20; alte exemplare sunt inedite, informații oferite de Nica; Dubova – Al. Păunescu, *Tibiscus*, 5, 1978, p. 33-35, fig. 12/10

Prelevarea specială a piesei de la Grumăzești (indicată de fractura oblică specifică) și prezența ei în cuprinsul unei locuințe sugerează intenția tehnică a utilizării acestei materii prime într-unul din scopurile precizate.

4. CONCLUZII

Deși ilustrată printr-o gamă tipologică redusă, dar caracteristică, industria materiilor dure animale aparținând culturii Starcevo-Criș (faza a IV-a) din așezarea de la Grumăzești oferă prilejul ilustrării metodologiei actuale complete a cercetării în domeniu, aplicate la un lot de materiale provenind de pe teritoriul României. Aceste materiale au permis abordarea problematicii specifice ridicate de unele tipuri de unelte din corn de cerb și os, utilizate la cultivarea pământului (plantatorul) sau la activități domestice, având funcționalitate plurivalentă (linguri-spatule). O importanță aparte prezintă descoperirea uneia dintre lingurile-spatule într-o groapă cu depunere de resturi umane, situația respectivă contribuind la îmbogățirea datelor noastre privind contextul funcțional al pieselor în discuție, încă suficient de controversat – consum alimentar domestic, dar și ritual.

L'INDUSTRIE DES MATIÈRES DURES ANIMALES APPARTENANT À LA CIVILISATION NÉOLITHIQUE DE STARČEVO-CRIȘ EN ROUMANIE. LE SITE DE GRUMĂZEȘTI, DÉP. DE NEAMȚ Résumé

Dans le site néolithique ancien de Grumăzești, dép. de Neamț (Moldavie Centrale), appartenant à la civilisation de Starcevo-Criș – phase IV, l'industrie des matières dures animales est représentée par un lot de quatre pièces, typologiquement très caractéristiques. Les objets ont été récupérés pendant les fouilles systématiques effectuées entre 1968 et 1978. L'étude utilise les acquis méthodologiques actuels du domaine et aborde d'une manière exhaustive les aspects regardant: la morphologie et la morphométrie; l'étude technique – le débitage, le façonnage, les hypothèses d'utilisation.

1. *Plantoir* pris sur bois de droit de cerf, andouiller central; prélevé par percussion directe et par entaillage, suivies de fracturation par flexion. La partie active a été fort probablement cassée pendant l'usage. Les analogies indiquées à cette occasion suggèrent l'utilisation de l'objet comme plantoir.

2-3. *Cuillers-spatules* prises sur métapodes de bovinés, dont une de type "à cuilleron à base en V" (selon J. Nandriș et H. Camps-Fabrer) et l'autre ayant une silhouette trapézoïdale allongée; selon notre classification, élaborée sur des nombreuses pièces

și 13/5; Dudeștii Vechi – Lazarovici, *op. cit.*, p. 31, pl. E/38; Munteni – piesă inedită, informații oferite de M. Nicu; vezi și Mantu, *op. cit.*; Trestiana – E. Popușoi, Cercești, 9, 1980, p. 118; Valea Lupului – Comșa, *op. cit.* p. 24, 27, fig. 17/2. Pentru pandantivele realizate pe fragmente de defense de suide în Europa occidentală cf. H. Barge-Mahieu, în Camps-Fabrer (sub dir.), *Cahier IV*, fișa 1, 4 (6 p.).

du Néolithique ancien de Roumanie, il s'agit de sous-types *a* et respectivement *c*. L'analyse complète des stigmates d'utilisation, y compris à la loupe binoculaire: l'altération des surfaces et des bords, les fractures etc., ainsi que la prise en considération du contexte de provenance de la pièce attribuée au sous-type *a* a permis de relier l'hypothèse fonctionnelle regardant ces objets polifonctionnels au rôle principal de cuillers. Une importance particulière à la présence de cette cuiller-spatule dans un contexte très probablement rituel; elle a été découverte dans une fosse, accompagnée par de nombreux tessons de vases céramiques, de restes d'animaux domestiques (bovinés, ovi-caprinés, suidés) et d'un fémur humain gauche d'un individu adulte. Ainsi, la découverte de Grumăzești augmente la base documentaire sur le contexte fonctionnel encore controversé des cuillers-spatules: la consommation de la nourriture (bouillies de céréales, peut-être d'autres aliments d'origine végétale et/ou animale) semble être l'utilisation principale de ces instruments.

4. *Défense de sanglier* – canine inférieure droite; découverte dans l'inventaire d'une hutte. Prélèvement par percussion directe en vue d'être utilisée comme matière première pour la fabrication d'outils (racloirs, grattoirs) ou d'objets de parure (pendeloques du type long à perforation proximale).

La démarche s'inscrit dans le contexte de l'étude systématique de l'industrie préhistorique des matières dures animales en provenance de Roumanie (Néolithique ancien et Enéolithique).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Grumăzești: 1 plantoir sur andouiller central de droite de cerf; 2 la matière première – localisation sur la ramure.

Fig. 2. Grumăzești: proposition de "chaîne opératoire" du prélèvement de l'andouiller: 1 percussion directe lancée et entaillage alternatif bidirectionnel; 2 fracturation par flexion bilatérale; 3 détachement. Les parties de l'andouiller central de droite de cerf – conventions descriptives: PP – la partie postérieure; PA – la partie antérieure; PM – la partie médiane; PL – la partie latérale.

Fig. 3. Grumăzești: cuillers-spatules en os: 1 le sous-type *a*; 2 le sous-type *c*.

Fig. 4. Grumăzești: les paramètres de la morphologie et de la morphométrie des cuillers-spatules (conventions) (voir le tableau dans le texte): 1 le sous-type *a*; 2 le sous-type *c*. ED – l'extrémité distale; PD – la partie distale; PM – la partie mésiale; PP – la partie proximale; EP – l'extrémité proximale; MD – le bord droit; MS – le bord gauche.

Fig. 5. Grumăzești: les étapes opératoires présumées de la fabrication des cuillers-spatules, les sous-type *a*: 1-2 débitage; 3-4 façonnage (d'après Nandriș, *op. cit.*, 1972).

Fig. 6. Balș, dép. de Iași: ébauche de cuiller-spatule en os, le sous-type *c*.

Fig. 7. Grumăzești: proposition de reconstitution des étapes fonctionnelles de la cuiller-spatule, le sous-type *a*, d'après les traces d'usure spécifique; 1-2 abrasion transversale et oblique; 3 micro-retouches d'impact/pression; 4 le bord gauche émoussé de la partie distale.

Fig. 8. Grumăzești: canine inférieure de droite de sanglier, fracturée au niveau de la base par prélèvement/percussion directe.